

A RÉGI MAGYAR ÍRÓK MIRE NÉZVE LEHETNEK IGAZÍTÓ MINTÁINK?

(OLVASTATÉK MARTIUS 10-KÉN.)

Fogarasi János tagtársunk itt folyó év másodhava 10-kén ily című értéközését kezdé meg : *Szabatosság az igeidőkben*, arra kívánván fordítani a tudományos közönség figyelmét, hogy *micsoda titkos jellem rejlik a magyar egyszerű múltakban (tuda, tudott) mind a régiebb, mind, ha talán különböző volna is, az újabb nyelvszokás, és ha lehető, nem csak az írói osztályba tartozó, hanem más, teljesen magyar ajkú honpolgárok nyelvszokása alapján is*. Minthogy legnevezetesebb, legfontosabb és alapjában megingatott magyar irányunk helyreállításáról van szó, úgymonda F. úr, az értekezés igen hozsaszassá válhatik. Értekező ellenében leginkább régiebb nyelvemlékeinkre hivatkoztak. Ezen emlékek megbecsülhetetlen kincseket tartalmaznak az egyes szók származtatása, eredeti értelmök kikutatása, és alapjok meghatározása tárgyában : de hogy vajjon már kifejtett és még kifejtendő irányunkban általános előképül szolgálhatnak-e ? igen nagy kérdés. Több példát idéz értekező, melyek általános szabályúl látszanak szolgálni a régiségben, míg most senki sem követi. Ilyen a latin nyelv példájára *az óhajtó és kapcsoló mód használata* ; ilyen eltérés a régi és újabb írásmódban *a személyi és bírtoki névmások használata*, hol a nyelv szellemében nem múlhatatlan szükségesegek ; ilyen volna tehát kivált a két egyszerű alakú múlt idő-alak, a *tuda* és *tudott*, de az összetett alakok is, mint : *tud vala, tuda vala, tud volt* és *tuda volt*, melyeket mind rendszerbe állítva fog előadni az értekezés. Nevezetes vita, úgymond, mert ha az ő (értekező) nézete alapos, akkor a magyar nyelv az első szépségű és szabatosságú nyelvekkel versenyez, míg az ellenkező nézet mellett aligha lehetne nyelvünkkel e részben dicsekedni. Miután az ellenfél régi példákra

hivatkozik, értekező is előveszi a régieket, de mélyebben tanulmányozza, s ha lehet, nem csak a diákos írókat és diákból fordítókat, noha ezekkel is megbirkózik, hanem és főképen a magyar honpolgárok azon műveit, már köz kézen forgó leveleit is, melyek lehető tiszta magyar forrásból, a nép legközelebbi életéből meritvék. Hogy a múlt idők használásában legjelesebb nyelvemlékeink is ingadozást mutatnak: a müncheni codexet idézi értekező például, mely codexnek mindjárt legelső lapjain (azaz Máté első fejezetében) négyféle-képen fordítatik a latin perfectum: *szülé* (genuit), *akarja vala* (voluit), *született* (natum est), *magyaráztatik* (est interpretatum). Ily példakkal tehát nem dönthetni el a kérdést. Mélyebben kell hatolnunk a nyelv szellemébe. E végett értekező épen az idéztük codexet veszi bővebb vizsgálat alá, meg fogván határozni az eseteket és elveket, melyek e codex szerzőjét fordítási munkájában vezérelték, összehasonlítván azokat más kitünőbb emlékekkel is. — — (*Pesti Napló* febr. 12-ki számából).

A Szépirodalmi Figyelő folyó év másodhava 13-kán kiadott számának 299. lapján pedig így értesíti róla az olvasókat: „Fogarasi r. t. ez úttal azt fejtegette, hogy a régi nyelvemlékek, habár nyelvünk etymológiájára a gyökszavak és képzők viszonyára, időnkénti módosulásokra stb. világot derítenek és így azok tanulmánya mellőzhetetlen: arra, hogy belőlök az igeidők szabatos használatát megállapítsuk, épen nem elegendők. Ugyanis e nyelvemlékek szókötésén s így az igeidők használatában is kétségtelen a latinosság; miről a foglaló módú, *s egészen latin syntaxis szerint használt igeidők gyakorisága tanúskodik*. Értekező erre nagy számmal idéz példákat a régi biblia-fordításokból s egyéb codexekből.“

E kétféle tudósítás közöl, ha jól értettem és egyszeri hallomásból jól foghattam fel Fogarasi társunk értekezését, a Pesti Naplóé közelebb jár az értekezés által kifejezett nézetekhez: ellemben a Szépirodalmi Figyelőé talán olyast is mond, mi értekezőnek szándokában sem vala. Az újra felvett kérdés, t. i. *a magyar igeidők szabatoságának* kérdése azonban igazán irodalmi életkérdés. De minél inkább érdekelheti az nem csak a nyelvtudóst, hanem az írókat is: annál szükségesebb, hogy távul legyen tőlük bárminő tévesztő felfogás is. Hogy tehát lehető függetlenül s lehető alaposabban tehessünk ítéletet abban, mit Fogarasi társunk előhozott és még elő fog hozni: szükségesnek tartom eleve azon kérdés fel-

világosítását : *A régi magyar írók mire nézve lehetnek igazító mintáink?*

A feltett kérdés felvilágosítása s az igényelt és belső szükségből ajánlkozó felelet reá, következő okoskodásban foglaltatik : Ha vannak kérdések a magyar nyelvben, melyekre nézve önleges ítéletünk nem teremthet szabályt, sőt a melyekre nézve az élő nyelv és az új írói szokás sem igazíthatnak el : azokra nézve a régi magyar írók lehetnek igazító mintáink, tehát az itt szóban levő kérdésben teendő ítéletünknek is alapjai, ha nem tudják utánozni az idegen példákat. Ezen okoskodás előbb azt kérdezi : Vannak-e kérdések a magyar nyelvben, melyekre nézve önleges ítéletünk nem teremthet szabályt? továbbá, vannak-e kérdések a magyar nyelvben, melyekre nézve az élő nyelv és az új írói szokás sem igazíthatnak el? s ha igennel fogunk, mert talán így kell, felelni : azután áll be az okoskodás döntő része, miszerint ama kérdésekre nézve a régi magyar írók lehetnek igazító mintáink, de azon világos megszorítás és kikötés mellett, ha nem tudják utánozni az idegen példákat. Mert föltéve, volnának olyan kérdések a magyar nyelvben, melyekre nézve se önleges ítéletünk se az élő nyelv s az új írói szokás nem dönthetnek; de azon kérdésekre a régi írók szokása is *csak idegen példákat utánozva* felelne, azaz ők az idegen példák utánozásából merítenék feleletöket : akkor előre is az volna világos előttünk, hogy ama kérdésekben bizonyosságra nem juthatunk, nem levén általában alap, melyen intézhessük vizsgálatainkat, s melyre támaszkodjunk ítéletünkben. Mert a mit se önleges tudatomból, se az élő nyelv és új írói szokásból, se végre a régi nyelvemlékek önálló eljárásából nem hozhatok ki : azt ugyan a magyar nyelv szelleméből ki nem sajtolhatom, bár milyen vízi és légi satúkat, azaz nyomozási útakat, módokat alkalmazzak is. Hogy valamit hozhassak ki a magyar nyelv-szelleméből, legalább helyét kellene tudnom ezen szellemnek. Úgyde ha se önleges tudatomban, se az élő nyelvben és új írói szokásban, se a régi nyelvemlékek, szóval, régi írók független önálló eljárásában nem találhatom fel a magyar nyelv szellemét : helyét sem tudhatom neki, tehát okosan keresni se tudom. Volna ugyan még akkor is tér, melyen hajhászhatnám a magyar nyelv szellemét, t. i. a rokon nyelvek. De az először *nekünk* nem kell, másodsor a *tudomány* is azon csak igazolni szokta azt, mit a hazai nyelvben feltalált, nem pedig keresni a hazai nyelv számára, mit ebben nem bír megtalálni

Ezen biztos, de szükséges tájékozás után lássuk az okoskodás részeit.

I. Vannak-e kérdések a magyar nyelvben, melyekre nézve önleges ítéletünk nem teremthet szabályt? A nép szelleme teremtette a nyelvet, az sokszor és gyakran pengetett mondás, de igaz volta nem kopik el a gyakori pengetés által. Igaz tehát, a nép szelleme teremtette a nyelvet. De ha tovább megyünk, s azt kérdezzük: melyiket értelmezhetem hát meg a másiktól, a nép szellemét-e a nyelvből, vagy a nyelvet a népszelleméből? jól tekintsük meg a dolgot, mielőtt hirtelen felelnénk. Bizonyosan, az okból értelmezhetem az okozatot: az is bizonyos, hogy az okozathól is okoskodhatom az okra, ha egyéb úton nem férhetek hozzá. S alkalmasint a nyelvből kell a nép szellemére okoskodni, mert az olyan nyilatkozata neki, mely legláthatóbb és legállandóbb. De bár imént a szellem legláthatóbb és legállandóbb nyilatkozatának nevezém is a nyelvet: korántsem szabad vélnünk, hogy a nyelv nem változik; mert azon vélemény annyira ellenkeznek a századok tapasztalataival, mint p. o. ama vélemény, mely azt tartaná, hogy a földnek jelen színe a világ teremtésétől fogva mindig az volt. A magyar nyelvnek történetei vannak, melyeket részint tudunk, részint nem tudunk. Tudjuk azon történeteit, melyek nyomai a magyar irodalom emlékeiben láthatók; nem tudjuk azokat, melyek a magyar irodalom legelső emléke előtt folytak volt le. Vajjon lehettek-e annakelőtte is történetei? E kérdésre legnagyobb bizonyossággal viszonzozhatni: hogy igen is, nem csak lehettek, hanem valósággal voltak is történetei a magyar nyelvnek addig is, míg a „Látjátuk szömtökkal mik vagymuk“ világra jött. De ezeket nem tudhatjuk meg a magyar nyelvből. Tehát annyi bizonyos, hogy a magyar nyelvnek vannak történetei, melyeket részint tudunk, részint nem tudunk. — Lássuk most ezt: Vajjon a magyar nyelv történetei mindenkor a magyar nép szellemének határozatai szerint folytak-e le szükségkép és elvhűven, vagy lehettek-e idegen okok is, melyek a nyelvre idegen hatással működővén idegenszerűséget oltottak belé, mely idő folytán összeforradt a nyelvvel, úgy, hogy ma már nem is érezzük idegennek? Ezen kérdésre az önleges nyelvtudat miatt nem felelhetünk tudományosan, míg azt közelebbről meg nem ismertük. Minden egyes ember nyelvtudatában csak annyi lehet, mennyi kívülről belé jutott; mert a nyelvet minden ember másoktól tanulja meg, nem magából meríti. Minden

ember nyelvtudata, míg iskola és könyv útján nem bővül és változik, a nyelvtörténetek tetején forog, a történetek magok nincsenek és nem is lehetnek benne. Azon nyelvtudat már, mely iskola és könyv útján nem bővült meg, nem változott el, *önleges nyelvtudat*, a nyelvbeli ártatlanság tudata (status innocentiae linguisticae). Legjelesebb képviselője a gyermek és a falusi ember, kin az iskola nem rontott, nem javított. Ezek nem ismernek nyelvboltlást, tudatjuk és nyelvanalogiájuk soha sem fogyatkozik. Ámde ezekkel ki fog szóragszólásról, syntaxisról vagy épen a magyar igeidők szabatoságáról értekezni? Így kellvén felfogni az önleges nyelvtudatot, világossá lesz előttünk, hogy az nem is sejtethi, hogy a nyelv-történetek folytatában idegenszerűségek is kerülhettek a nyelvbe. Kérjünk magyarul beszéllő gyermektől vagy falusi embertől „félöt” *almát*, nem értheti a mit kérünk; de mondjuk meg a parasztnak, hogy *félhárom*-ra a helység házánál legyen, vagy a gyermeknek, hogy *félháromra* iskolába menjen, mindenike megérti, s amaz a mondott időre a helység házánál, ez az iskolában lesz. Pedig előttünk, kiknek nyelvtudatunk több mint csak önleges, a *félöt* (halbfünf) és *félhárom* (halbdrei) egyaránt magyartalan; de a szokás amazt még nem kapatta fel, ezt már a magyar akademikusokra is elragasztotta. Ha körünkől is szedek példákat, ne vegye azt senki gáncsolásnak, hanem csak annak, hogy az önleges tudásban se több se kevesebb, se rosszabb, se jobb nincsen annál, mit kívülről magába vett. Múltkori felolvasott értekezésében tiszt. Horváth Czirill úr többi közt ezen szófűzeteket is használá: „Ha azt birandjuk, bírva leend a kulcs is”; „meg lön ismerve”; „nem lön kellőleg méltányolva.” Így Révész Imre „A magyar protestáns egyház szabadságának védelme” című értekezésében (mert véletlen most olvasám a *Sárospataki Fűzetekben*) is azt mondja: „Valóban, aligha tiszta érdekek lehettek azok, melyek miatt a kézirat oly sokáig letartóztatva lön.” S ilyen, a *lön* igével alkotott, passivumokat ezerivel lehetne felhozni a legújabb irodalomból. Ezeket a magyarul beszéllő gyermek s a falusi ember, kin az iskola nem rontott, nem javított, nem értenék ugyan; de az irodalom felkapván s az iskola el nem lökvén oly közönségesekké váltak már, hogy fel sem tetszenek többé. A magyar nyelv csak két segédigét ismer, úgy activumban, mint passivumban, t. i. a *vagyok*nak *vala, volt* alakjait és a *fogni* igének *fogok* alakját, így:

látok	látatom
látok vala	látatom vala
látott vala és volt	látatott vala és volt
látni fogok	látatni fogok ;

ezeken kívül mondjuk még : látva vagy látatva van , látva vagy látatva volt, és látva vagy (nem bánom) látatva (is) lesz , mely utóbbi esetben a *lesz* segédige a *vagyok* igének futuruma. De a lesznek , levék (löl, lösz, lön), lettem, fogok lenni ige annyit jelent, mint a latin *feri*, és soha sem volt segéd ige, minthogy nem *verbum substantivum*, hanem *verbum adjectivum*, mint látok, tudok s a több ige. Azonban, mert a német nyelv a passivum múltját így fejezi ki : ich *wurde* geliebt, geschlagen stb. , s mert a magyar író , és magyar grammatika nem tudván jól németül, bár örökéltig olvasnak is csak németül, azt gondolják , hogy : Hinz *ward* soldat és Kunz *wurde* geschlagen az mindegy : tehát így fordítják magyarul : „Józsi katonává lön“, és „Miska megveretve lön“, azután egyet alusznak reá, s mikor fölébrednek , íme nyelvtudatukban ott van már a *megszeretve lön* ; ki meri még bolygatni a magyar nyelvszellemét, s tán kétkedni is azon, hogy örökre *megszeretve nem leend*.

S mennyi más németességek csúsznak be naponként a magyar nyelvbe? Mert németben „die Sonne ist die Himmelskönigin“, tehát a magyar költő is a napot ég *királynéjének* nevezi ; hogy ki a férje neki, azt még nem olvastam. Mert németben „die Herrin“ van, hogy lehetnénk el *úrnő* nélkül? hiába való az *asszony* szó ; úrnő kell, mert „Herrin“ van stb. De mi azt hozzuk ki ebből, hogy a nyelv történetei közben idegen hatások valóban idegenszerűségeket is olthatnak be a nyelvbe, melyeket a szokás megszenvedtet, utóbb védelmez, sőt az önleges nyelvtudat segítségével még a sajtáságos nyelvszellem termésének is ad ki. Együttal az is világossá lesz előttünk, hogy az önleges nyelvtudat igazán a nyelvtörténetek tetején forog csak, s hogy benne magok a történetek nincsenek meg. S ha így áll az önleges nyelvtudat dolga, a kitűzött kérdésre : Vannak-e kérdések a magyar nyelvben, melyekre nézve önleges itéletünk nem teremthet szabályt? úgy kell felelnünk, hogy igen is, vannak ilyenek ; azt is eleve gondolhatjuk, hogy a magyar igeidők szabatosága azon kérdések közé való.

II. Általmegyünk az előterjesztett okoskodásnak másik részére, hogy vannak-e kérdések a magyar nyelvben , melyekre nézve se az

élő nyelv, se az új írói szokás nem igazíthat el? — A mit ezentúl élő fogunk hozni annak megbizonyítására, hogy csakugyan vannak ilyen kérdések, az az első részben előadottakat még erősíti; mert azt ugyan senki sem tagadhatja, hogy a mire nézve az élő nyelv és az új írói szokás nem igazíthatnak el, arra nézve az önleges nyelvtudat annál kevesebbé lehet szabályozó, csak része levén az élőnyelvnek, ha ezt alany gyanánt vesszszük. A mit tehát az egész (az élő nyelv) nem tud, azt annak egyik része (az önleges nyelvtudat) hogyan tudhatná? Kitűnő példáját, hogy vannak a magyar nyelvben kérdések, melyekre nézve se az élő nyelv, se az új írói szokás bennünket nem igazíthat el, a Révai és Verseghi közt vitatott tárgy: *az ikes igék léte és használata*, nyújtja e század elején és előbb is. Mit mutat mai napig az élő nyelv az *ikes* igékre nézve? Azt, hogy vannak ikések; mert mind helyesen, mind helytelenül él velök. A mivel pedig az élő nyelv, bár helytelenül is, él, annak létét nem tagadhatjuk, — mert a mi nincsen, azzal sehogy sem lehet élni. — Az élő nyelv mind mai, mind elmúlt időbeli tanúsága szerint vannak *ikes* igék: de az élő nyelvnek se mai se közelebb elmúlt időbeli használata nem mondja meg nekünk, mikor kell azokat helyesen használni. Révai előtt az írói szokás az élő nyelvet követvén, csak úgy használhatta vala, mint ez, tehát helyesen és helytelenül. Verseghi, ki az írói szokást védelmezi vala, nem egy ízben kiálta fel Révai ellen, hogy a már kifejtett és még kifejtendő magyar irályt nem szabad megtisztálatalanítani az *ikes* igékről való álmodott szabályokkal. Révai a magyar emlékek példájira hivatkozván azokból meríté az *ikes* igék mivoltát s húzá ki ebből használatuk szabályát. S ez belé is ment az írói szokásba, az élő nyelv országos, de hol balra, hol jobbra tévedő szokása ellenére; s mi és a magyar nyelvten helyeseljük Révait, magára hagyván az élő nyelvet, azt, t. i. melyre az iskola és a nyelvten nem hathat. S vajjon joggal és okkal hivatkozék-e Révai a magyar nyelvemlékek példájára? döntő erővel birhatnak-e ezek az élő nyelv és írói szokás ellenére? A magyar nyelvemlékek a maguk korának élő nyelvét fejezik ki; minél régiebb tehát a nyelvemlék, annál régiebb kornak élő nyelvét tükrözi vissza. Úgyde a nyelvek története azt tanúsítják, hogy minél hátrább nézhetünk vissza azokban, annál éleveníbb tudatot találunk a népnél nyelvének alkotó részeitől; a nemzetek története meg azt tanúsítják, hogy minél hátrább kerülhetünk azokban vissza, annál nagyobb elkülönödést

találunk a nemzetek közt. A nyelv alkotó részeinek elevebb tudata s a nemzet nagyobb különödése más nemzetektől (jóllehet ezekkel egy folyó mellékein lakik is) okozza a régi nyelvmélekek nyomosságát azon kérdésekben, melyekben a nyelv saját mivoltának kell döntenie. Az idegen hatás és a hazai feledés annál többre gyűl, minél közelebb érünk a mai korhoz; ennek élő nyelve nem mérkőzhetik tehát eredetiségre nézve a régibb és legrégebb korról; s a mennyiben az új írói szokás egyedül az élő nyelvet tükrözi vissza, előképénél az sem bírhat több nyomossággal.

Mennyi tekintélyvel bírhat már az élő nyelv a magyar igeidők használatában? A magyarországi élő nyelv következő időket különböztet meg: *látok, láttam, láttam volt* és *fogok látni*. Meglehetősen sok ideje hogy élek, húsz esztendeje hogy szerencsém van tagja lenni ezen tudományos akademiának: de én soha se az akademián kívüli, se az akademián belüli köz élő nyelvben más múlt alakot *láttam*, és *láttam volt*-nál nem hallottam még; erdélyi emberektől volt alkalmam a *látá* alakot is hallanom. Semélyes tapasztalásom után a magyar élő nyelvnek három múlt időbeli alakja van csak: *látá, látott, és látott volt*; de a *látá* csak erdélyi, melyet nálunk soha sem hallottam még, s közbeszédben használni sem mernék. Ennyit tudok személyes tapasztalásom után a magyar igeidőkről*), — s ha nyilatkozatokból következtetni lehet, annyit tudnak körülbelül mások is. A jövődöt jelentő alakok is, magam és mások tapasztalásai szerint, csak ezek: *meqlát, és látni fog*. — A magyarországi élő nyelvnek idő-alakjai csak ezek tehát:

jelen és jövődö : lát és meqlát

múlt : { látott
látott volt

jövődö : látni fog.

A *lát vala, látá* és *látand* alakokat nem ismeri a magyarországi élő nyelv. Azonban ezek valóban megvannak a nyelvben, mert az írói nyelv mai napig használja. Így levén a dolog, lehetetlen állítanunk, hogy az élő nyelv, mely az idő-alakok szinte felét nem ismeri, azok használatában döntsön.

*) A *látá* alakról azt írta Imre Sándor a M. Nyelvészet IV. 338. lapnak jegyzetében: A *láték* pusztuló félben van; van vidék, hol az idősbek esmerik, a legöregebbek használják csupán." A jelen értekezés ezen helyére

Dönthet-e abban az új írói szokás? Mielőtt erre feleletet keressünk, azt kérjük tőle: hogyan meri egyáltalában is a *lát vala*, *láta* és *látand* alakokat használni? Hát ha nem is magyar alakok, miután az élő nyelv nem ismeri! Az írói szokás, úgy-e, azért meri használni és tartja magyar alakoknak is, mert a legelső régi nyelvemlékektől fogva mai napig szakadatlanul előfordulnak az irodalomban. Eltér tehát ebben az írói szokás a köz élő nyelvtől; mi által azt bizonyítja, hogy ennél külön bírót is tisztel, t. i. a nyelv történeteit. Az írói nyelvnek ezen bizonyosságát itt eleve tudomásul vévén, azt látjuk tehát, hogy következő időalakokat használ, még pedig alapos joggal, úgymint: *lát*, *lát vala*, *láta*, *látott*, *látott vala* és *volt*, *látni fog*, *látand* (a foglaló módnak alakait, melyeket a köz élő nyelv is használ, nem említjük itt). De helyesen használja-e azokat? Ezt se tagadni, se igenleni nem lehet, hanem példákkal kell megmutatni.

1) *Fogarasi János* „a magyarhoni országos alkotmány fő ágazatai“ című munkájából, mely 1861-ben jelent meg.

a) „Ezen kísérlet, mely vázlatában az 1848-diki évet követő időkben *alakult*, czéljául *tízé ki* a magyarhoni alkotmány fő-ágazatainak egybeállítását, hogy kitüntethessék, miszerint az 1848-ki törvények . . . . alig tartalmaznak olyas valamit, a miről régebbi törvényeink is nem rendelkezének; hanem a mi érdemleges új van bennök . . . . az inkább az egész nép érdekében *történt*. Újabb időben leginkább csak az alaptörvények teljes szövege és magyarítása járult az érintett egybeállításhoz. Jelen értekezésnek forrásául csak magok a törvények *szolgálhatának*. Mindazáltal . . . Béla király névtelen (jobb nevezetlen) jegyzője könyvéhez is *folyamodám*.“

b) „A magyar nemzet és álladalom, azon egész idő óta, midőn a világtörténelemben ismertebb *lett*, mindig szabad és önálló társadalmi jogérettel *bíra*, azaz . . . alkotmányos módon . . . *kormányoztaték*. Ezen törvények között *voltak* és vannak olyanok, melyek . . . alapokul *szolgálhatnak vala*, melyeken *nyugovék* és *nyugszik* az összes álladalmi épület. Különösebben *öseink* . . . időről időre *hoztak* oly törvényeket, melyeket az álladalom lényegére tartozóknak mind

---

Czuczor úr is megjegyzé felolvasásom közben, hogy a *láta* alak Zalában is él még. Az erdélyi szokásról lásd a M. Nyelvészet V. 354. lapját; a széke-lyek közt a *lát vala* alak is előfordul, lásd u. o. a 357. lapján Budenz úr tudósítását. Eddig, úgy látszik, csak a *látand* alak veszett ki teljesen az élő magyar nyelvből.

felismerének, mind sokszor nyilvánítának, és a mint egyik vagy másik törvénynek . . . nagyobb fontosságot tulajdonítottak, azt ismételve is megerősíték, de rendszerbe alakítva előszámlálni szükségesnek nem tarták. Minthogy pedig az alkotmányoknak éppen azon alapcikkelyeit . . . . . kívánom . . . megismertetni, czélszerűnek tartottam, miszerint azonkívül, hogy hű magyar fordításban igyekvém közölni, szabatosan is írjam körül, s némi rendszerben adjam elő azokat. Ezen előadásban elvül azt vevém, hogy . . . alaptörvények alatt azok értendők, melyeket hazánk törvényhozói . . . . . ilyenekül állítottak vala.“

c) „Kétséget nem szenved, hogy kivált idegen népek gyakran fegyverben állának elébb egymás ellenében, sőt egyik a másik által mégis hódították, és így hódítás vala eredete a népek nagyobb társadalommá alakulásának : mindazonáltal történelmünk kiáltólag tanúsítja, hogy a magyar még a hódított népekkel is minden jogait megosztotta, azaz velök egyesülési szerződésre lépett.“

d) „Álmos vezér és előkelői pedig egymás közt tanácsot tartván, a ruthén vezérek kérelmének eleget téve, velök bekét kötének. Akkor a ruthének vezérei . . . fiaikat túsokul adák Álmos vezérnek, és küldének velök tízezer márkát. Akkor az említett kún vezérek . . . . . önként meghódolának, mondván : E mai naptól fogvást urunkká választunk, . . . és hová szerencséd vezetend, oda követünk. S mit szóval mondottak Álmos vezérnek, eskü hitével is megerősíték, s Álmos vezér és előkelői is azon módon kötelezék nekik magokat. Akkor ezen hét kún vezér . . . . . Pannoniába jönni megindúla. Hasonlóan a ruthének közül is sokan . . . Pannoniába jövének.“ [Helyes!]

e) „Horvátországot . . . Magyarországgal később Sz. László egyesítette, ki . . . az országot Álmosra bízta; mely egyesülés Kálmán által, ki Traut . . . is elfoglalta . . . . . mi által Kálmán a középkori európai helyhatóságok egyik alapítója lön, még jobban megszilárdult.“

f) „A ruthének vezérei . . . mégis mindent megadának, hanem kérék Álmos vezért, hogy Gallicia földjét elhagyva . . . Pannonia földjére szállana, mely előbb Atilla király földje volt. És Pannonia földjét előttök szerfölött jónak magasztalják vala, mondják vala ugyanis, hogy ott igen nevezetes forrásvizek folynak egybe, . . . mert Atilla király halála után Pannonia földjét a rómaiak legelőknek nevezik vala, mivelhogy nyájaik Pannonia földjén legelnek

vala. És méltán *nevezik* *vala* Pannonia földjét rómaiak legelőjének stb.“*). [Az utolsó előtti két alak helyett inkább *látott* *vala*.]

Igyekezünk most az ezen hat szakaszban előforduló időalakokból kihozni, mit jelentenek azok, miből egyúttal ki fog tetszeni, mindenike miért áll ott, hol találjuk. A *lát* *vala* alak hatszor, a *látá* alak huszonnégyszer, a *látós* alak tizenhétszer, a *látott* *vala* alak egyszer, a *látand* alak is egyszer fordul elő. Előre is föl kell tennünk, hogy ezen alakok az időjelölésre nézve különbözök egymástól; mert ha mindnyájan épen azont jelentenék, semmi józan ok se volna azokat keverve használni. Föl kell azt már azért is tennünk, mert a tapasztalás bizonyítja, hogy minden emberi nyelvnek különböző idő-alakai különböző időket jelelnek; a mi pedig minden emberi nyelvben megvan, annak híjával nem lehet a magyar nyelv; legalább én még nem fedezhettem föl legkisebbet is, a mit az úr Isten egyedül a magyar kedvéért teremtett volna: másfelül azon kiűntetést sem láttam még, a miből egyedül a magyart zárta volna ki. Bizonyosnak kell tehát elfogadnunk, hogy a különböző időalakok különböző időket jelelnek. De továbbá azt is előre föl kel tennünk, hogy egy-egy idő-alak mindig ugyanazont, vagy egy idő-fogalom alá hozhatót jelent. Valamint előleg csak képzelünk is bajos, hogy a sokféle időalak ne sokfélélt jelentsen: azonkép alig lehet képzelünk, hogy ugyanazon idő-alak egymással ellenkezőt, vagy nem könnyen egyezhetőt jelentessen.

A *lát* *vala* alak ezekben fordul elő: b) „Ezen törvények közt voltak és vannak olyanok, melyek . . . alapokúl *szolgálnak* *vala*, melyekben nyugovék és nyugszik az állodalmi épület.“ f) „A ruthénok vezérei . . . kérék Álmos vezért, hogy Galliczia földjét elhagyva . . . Pannonia földjére szállana. És Pannonia földjét előttök szerfölött jónak *magasztalják* *vala*, *mondják* *vala* ugyan is, hogy ott igen nevezetes forrásvizek folynak össze . . . mert Atilla király halála után Pannonia földjét a rómaiak legelőknek *nevezik* *vala* stb.“ Ha az első mondatot vesszük, legott szembe tűnik, hogy a két viszszavivó mondat: Melyek alapokúl *szolgálnak* *vala*, és Melyeken *nyügovék* és nyugszik az álladalmi épület, — okvetetlen egy és azon időfogalmat fejezi ki: mégis ott van az elsőben *szolgálnak* *vala*, a másokban *nyügovék*; miből az sülne ki, hogy a két alak egyet je-

*) Az f) és a d) alatti szakaszok Szabó Károly fordításából valók.

lent. Ha meg a következő mondatot vesszük : A ruthénok *kérék* Álmost, hogy Pannonia földjére szállana, és Pannonia földjét előttök jónak *magasztalják vala* ; *mondják vala* ugyanis, hogy ott nevezetes forrás-vizek folynak össze, — úgy látjuk, hogy a *kérék* és *magasztalják vala*, *mondják vala* épen nem egyet, hanem nagyon különbözőt jelentenek, úgy mint a *kérék* itt azon történeti múlt, mely alatt a *magasztalják*, *mondják vala* úgy nevezett bevégzetlen jelenek. — Ha végre tovább olvassuk : Mert Atilla király halála után Pannonia földjét a rómaiak legelőknek *nevezik vala* stb. lehetetlen nem látnunk, hogy ezen *nevezik vala* nincsen melléje rendelve az előbb *magasztalják*, *mondják vala*-nak, mert ezek a *kérék* idő alatt végzetlen jelenek voltak, az pedig néhány századdal a *kérék* előtt történt volt meg, minélfogva *nevezték vala*, *legelték vala* kellett volna mondani. Ezen példákából tehát lehetetlen a *lát vala* alak idő-jelentését kiokoskodnunk.

Talán szerencsésebbek leszünk a *láta* alakkal, mely huszon-négyyszer előfordúl. Az a)-ban olvassuk : Ezen kísérlet céljául *tüzé ki* az alkotmány fő ágazatainak egybeállítását . . . . Jelen értekezésnek forrásául csak magok a törvények *szolgálhatának* . . . mind a mellett Béla névtelen jegyzőjéhez is *folyamodám*. — Az első *tüzé ki* nyilván történeti múlt, az utolsó : *folyamodám* is az ; de a középső : *szolgálhatának* nyilván nem az. Tehát ezek közt sincs egyezés. A b) alatt előforduló *bíra*, *kormányoztaték*, *nyúgovék* kétségtelesen tartós állapotokat jelentenek, mit a mondatok egyszeri olvasása vélet észre : de ebben : Különösebben őseink időről időre *hoztak* oly törvényeket, melyeket az álladalom lényegére mind *felismerének* mind szokszor *nyilvánítának*, és a mint egyik vagy másik törvénynek nagyobb fontosságot *tulajdonítottak*, azt ismételve is *megerősíték*, de rendszerbe alakítva előszámolni szükségesnek nem *tarták* — nem tudni, miért áll a *hoztak*, *tulajdonítottak* után a visszavivő mondatokban a *láta* alak így : *felismerének* stb. Viszontag a most következő *igyekvém*, elvül *vevém* megint olyan időt jelent, milyent előbb a *tüzé ki*. — A c) alatti fegyverben *állának*, *hódítaték*, *vala* kétségtelesen tartós vagy ismétlődő állapotot jelentenek : ellenben a d) alatti nyolcz *láta* alak félreismérhetetlenül történeti idő, mint a) alatt a *tüzé ki*, vagy b) alatt az *igyekvém* és elvül *vevém*. Az e) alatti *lön* is az : de ott meg szembetünik, hogy *egyesítette*, *elfogadta*, *bízta*, *elfogalta* nyilván olyan időt jelentenek, mint a *lön*, s különbözőnek a *meg-*

szilárdult-tól. Végre az f) alatti: A ruthénok mindent *megadának*, hanem *kérék* Álmost, hogy stb. világosan olyan időt jelentenek, mint az e) alatti *lön*, a d) alatti nyolcz *láta* alak stb. Azt kell tehát erről az alakról is mondani, hogy nem egy időfogalmat jelent.

Ugyanazt kell majd tapasztalnunk a *látott* alakról is; mert az e) alatt látók, hogy ezen alak négyszer nem jelenthet mást, mint a d) alatt a nyolcz *láta*-féle, egyszer pedig valóban mást jelent, mit a példa egyszeri elolvasása is megértet a figyelmes olvasóval. Hasonló bizonytalanság nyilatkozik a) alatt is ezen alak körül, hol ha *alakult* a maga helyén van, *történt* nem lehet úgy, mert ott *történt volt* vagy *vala-t* kellene látnunk, s *járúlt* bizony nem más, mint a szakasz elején a *tüzé*-ki. Nincs különben a c) alatt is.

A *látam* *vala* és *látand* alakok egyszer fordulnak elő, tehát nem lehet róluk itélnünk. — De a mit Fogarasitól nem lehet megtudnunk, azt talán megtudhatjuk más íróktól.

2) Szalay László „Magyarország története“ első kötetéből veszem a következő rövid példákat: „A vezérek most a Dunán átkelve, seregökkel Koppány elébe *siettek*, ki a veszprémi várat *ostromlá*. A két sereg egymásra *talált*. Innen és túnan a harczot most nem *nyiták* meg nyilzáporral, mint szokásuk *vala*, midőn idegen harcosokkal *volt* dolguk; a hadi művészet minden fogásait távol *ellökték* magoktól, s az ellenséges testvérek dühével *rohant* meg vitéz vitézt, vezér vezért. A végzet *kimondá*, melyik győzzön, melyik vesszen a két ügy között. Koppány *összerogyott*“ stb.

„Midőn a magyar nép a kilenczedik század végtizedében a négy folyam partjain új hazát *szerzett* magának; több faj *lakta* e földet, melyek között egy sem *bírt* képességgel állodalmat alkotni.“ — Az első példa eleje: a vezérek Koppány elébe *siettek*, ki a veszprémi várat *ostromlá*, igen nagyon hasonlít ezen másik példához, mégis itt az áll: midőn a magyar nép . . . . új hazát *szerzett* magának, több faj *lakta* e földet. A hasonlóság ezt kívánta volna: több faj *lakék* stb., ha t. i. az első helyes volt. De meg kell vallanom, a derék munkából, az első kötet elejétől az eddig megjelent utolsó lapig, legkisebb érzete sem tűnik ki annak, hogy különbség lehet az idő-alakok jelentései közt.

3) Jókai Móricz „Az új földes úr“ című regényéből találomra ezt teszem ide:

„Miután az utolsó falatot is *legyűrte*, Kampós uram nagy lelki

nyugalommal ismét visszabocsátá kését a csizmaszár mellé, s azután egy kis szalmás butykost vonva ki másik zsebéből jót húzott belőle; tenyereiről *leverte* a morzsákat, s szépen zsebbe *dugta* a kezeit s *nézte* tovább, hogy vizsgálják egyik paksamétát a másik után. E gonosz flegma *kazdte* kihozni, türelméből Bräuhäusel urat . . . . Felkell fordítani az egész ládát, *rikácsola* Bräuhäusel . . . . Kampós uram, a mint e veszedelmes vállalkozást *meglátta*, mindjárt *tudta*, hogy mi lesz ennek a legközvetlenebb következése, s nagy hirtelen *felszedte* lábait, miket eddig kedélyesen himbálva *lógatott alá*“ stb. stb. Itt eleinte a *láta*, azután a *látott* alak van, miért? azt nem tudjuk. De annyit észreveszünk, hogy *leggyűré*, *visszabocsátá*, *rikácsola* nem akarnak tartós állapotokat jelenteni, hanem itt, valamint az egész regényen keresztül, nagyobbára történeti időt fejeznek ki, mint ezen példa is mutatja: „Kampós, mint ki a szabályokat legjobban ismeri, egyetlen fegyverét, a csizmaszárba dugott fehérvári bicsakot *elővóná* s rendületlen nyugalommal és elszántsággal *nyújtá* át fogságra vetőjének: „fogja ön.“ Az által, hogy bicskáját önkényt *átszolgáltató*, elég biztosan *fejezé ki*, hogy védelmezni nem akarja magát . . . . Bräuhäusel úrnak már a nyelvén lebegett az a bosszú-töltő sententia, hogy gyalog kísértesse be a refractáriust; de azután eszébe jutott, hogy ezt a mulatságot a kísérők sem köszönnék meg; annálfogva *megengedé* Kampós uramnak, hogy a tiszti lakba izenhessen, hogy a kocsis . . . rukkoljon ide; azután lelkére kötve az örmesternek, hogy minden vagyonával felelős ez emberért, hóna ala *vevé* a szekrénykét, s indult volna kifelé, ha Kampós uram egy szerény ellenvetéssel még egyszer meg nem állította volna.“ Itt a *láta* alak hatszor fordul elő, mindannyiszor bizonyára történeti vagy elbeszélő múlt értelmében, világosan *nem* végzetlen jelen vagy imperfectumében.

4) *Bede Ádám* című angol regénynek, Salamon társunk által igen nagy szorgalommal készült és magyaros fordítását adja ki a Kisfaludy Társaság. Ezen fordítás is jeles tanúsága annak, hogy a magyar ige-alakok vagy mind ugyanazt jelentik, vagy egyik sem jelent határozott időt.

I. 151. l. „De kérem, a körülményeket, még napját is szeretném tudni, mikor *tartá* első beszédét.“ „Egy vasárnap Marlowe testvért, ki öreg ember és a helységben egyik prédikátor *volt*, Hetton Deeps-ig *kisértem* (úgy-e e *volt* és *kisértem* okvetetlen két különböző múltat akarnak jelenteni, mégis egy alakuk), a hol az emberek az ólom bányák-

ban való munkával keresik kenyeröket“ . . . „Van jó három mértföldnyire Snowfieldtől, s reggel korán *indulánk*, mert nyár *volt*. A mint a hegyeken *átmentünk*, csodálatosan *lepett* meg az isten gondolatja, mert mint ön is tudja, nincsenek ott fák (nyár *volt*, s csodálatosan *lepett* meg, két különböző multat fejeznek ki; azután *átmentünk* az előbbi kettő melyikéhez hasonlítható? még is mindhároma egy alak.)“ . . . „Midőn a faluba *érkeztünk*, a nép *várakozott* reá, mert midőn az előtt ott *járt*, előre *kijelölte* az időt és helyet, s azok, kik az isten *igéjét akarták* hallgatni, *összeseregelték* e helyen, a hol a kunyhók legsűrűbben *állottak*, hogy másokat is megjelenésre buzdítsanak.“ Itt hétszer fordul elő egymásután a *látott* alak; tehát vagy mindannyiszor ugyanazt jelenti, a mi lehetetlen, mert a hét múlt idő itt csakugyan nem azonos, — vagy annyifélet jelent, a hányféle múltra szükségünk van.

Tudom, a felhozott példák nem elegendők azon következtetésre, melyet belőlök ki akarok húzni; de hogy a kívánható mennyiséget egyszeribe előteremtsem, bátor vagyok megkérni az akadémia jelen tisztelt tagjait s a magyar irodalom tisztelt részeseit egyetemben és egyenkint, szólaljanak fel, — hisz csakugyan nyomós kérdésben forgunk — szólaljanak fel, a kik némi tudással, némi logikai okból használják a magyar ige időalakjait, s mondják meg nekünk, milyen és hol vett nézetet követnek abban. Addiglan pedig kénytelen vagyok azt következtetni az új irodalomból, hogy merő taláalomra, *τύχη* nem *τέχνη*, használjuk az időalakokat.

Íme az élő nyelv nem igazíthat el bennünket az igeidők kérdésében, mivel maga szinte felöket nem is ismeri; az új írói szokás sem igazíthat el benne, mivel merő taláalomra él velök.

Mit tegyünk ezen szorúlt állapotban? Kövessük igazán és értelemmel az új írói szokás tettét! S mit teszen az? Használja szerte a *lát vala*, *látá*, *látand* alakokat, sőt még hébekorba a *látá vala-t* is, melyeket pedig a köz élő nyelvben mind vagy épen nem, vagy egyikét-másikat csak véltve találja. Ha szabad neki ezen alakokat a régiségből fölvennie, s velök, mint a többiekkel is, amúgy taláalomra élnie: nem csak szabad, de kötelességünk is ugyanazon régiség útmutatása szerint helyesen akarni élni azokkal. A hol veszi a szokás az idő-alakokat, ott és csak is ott kell vennie a velök való helyes élest is. Ha megtanuljuk azoknak létét, melyeket a közélet nem ismer: nyilvánvaló igazság, hogy jelentésöket is meg kell tanulnunk, melyet a közélet nem ismerhet, s az új írói szokás még nem

tanult meg. De itt az a kérdés, irodalmi múltunk melyik része legyen tanítónk? A lehető régibb része, mely ki is tűnik nálunk, úgy mint a XIV. századtól kezdve Pázmány koráig, tehát a XVII. század feléig és szinte végéig. Ebbe a korba valók, hogy csak némelyeket említsék, a bécsi és müncheni codexek, sz. Margit legendája, Nádor-codex, Mindszenti Gábor naplója, Pesti Gábor fordításai, Erdösi János Újtestamentoma, a Kolosvári biblia, Sallustius fordítása 1596. stb. stb. Azt mondják: Latinból vannak fordítva; a régi magyar írók szörnyüképen latinosan élének az időalakokkal! — Nincs úgy egészen, azok nem mind latinból fordított iratok. Erdösi p. o. azzal dicsekszik, hogy nem mind a vulgatából fordította ¹⁾; Heltaiék a kolosvári bibliát, t. i. az ó-testamentum könyveit, héberből fordították ²⁾; Mindszenti Gábor naplója pedig, mely 1540-ben íraték, eredeti, nem is fordított munka; Bornemissza, és Telegdy predikációji se fordítások, ha követtek volna is idegen predikátorokat. Továbbá igen tanulmányosak azon kornak nyelvtanai is, mint Erdösi János 1539ben, Szenczy Molnár Albert 1610-ben, és Pereszlényi Pál 1682-b. megje-

¹⁾ Szent Máté „ilete“-bevezetésében azt mondja többi közt: „Mű és ez minapon ez szent evangeliumot zsidó nyelven találván, sok helyen az zsidó nyelvet követők inkább, hogy nem mint az görögöt avagy római nyelvet. Bünné ne vesse azirt az keresztyén, ki ezt olvassa, ha egynihány helyen az görög és római nyelvtől látatunk eltávozni. Illick vala, hogy itt az zsidó írásra níz-nink inkább hogy nem mint az görögre. Azonkippen az egyéb evangeliomokban illik vala, hogy az görögre níz-nink inkább, hogynem mint az római nyelvre, honnan ennek eredete vagon.“

²⁾ Az előszóban ezt mondják: „Ha kedig kívánod a nevünket, kik e munkába voltunk foglalatosok, megtudni, és a mi Istentől való vallásunkat megérteni, nem resteljük rövid beszéddel megjelenteni. Niha hárman s niha négyen is voltunk együtt e munkába. *Heltai Gáspár* kolosvári fő lelki pásztor, *Gyulai Estván* magyar prédikátor, *Ozorai Estván* és *Vízaknai Gergely* skola mester. Nem ok nélkül voltunk pedig ennyin e munkába együtt, hanem előszer ez okáért, hogy ha valamelyünk avagy az írásnak értelmét, avagy a magyar szónak módját és járását jól eszébe nem vette volna, a másunk avagy a harmadunk eszébe vennéje. Mert tudjuk azt, hogy akárki is niha még csak kicsi dologba is eltévelyedik. Tudjuk azt is, hogy az úr Isten az ő ajándékot nem egyaránt osztogatta; egynek egyfélét, másnak másfélét adott; némelynek többet, némelynek kevesebbet. Másodszor ezért voltunk ennyin együtt e munkába, mert nem csak a köz deák bibliát követtük a magyarul fordításba, miért hogy a köz deák biblia helylyel-helylyel a görög bibliából igen homályosan íratattott; egynéhány helyen kedig el is távozott az igaz értelemről. Hanem főképen követtük a zsidó bibliát stb. stb.“

lent grammatikáji, melyek máskép értelmezik az igének időalakjait, mint az újabb kor, de egyezőleg értelmezik a jellemeztünk kor íróival.

De nézzünk szemibe a fordításoknak, ne féljünk tőlök. Föltet-szik talán, hogy némely régi fordítás sokkal több csinosságot visel magán, mint az eredetiek. Ám azért ne higgyük, hogy magyartalan a műgond és csinosság, ellenben az émelyítő pongyola, nemzeties: hanem ítéljünk a régiokról magunk édes tapasztalása szerint. Hajdan és most jóféle könyveket szoktak fordítani, a bibliát pedig már vallásos tiszteletből is lehető nagy gonddal fordítják. A ki Cicero periodusait akarja fordítani, kétszer, háromszor is odanéz, meg homlokát törlegeti, míg írni kezd, azután is többször keresztez még. Úgy tesz alkalmasint a versfordító is. Nem azon szándékkal fordít az ember, hogy rontsa a magyar nyelvet, hanem, mi tagadás benne, bizony zablárol itatja pegazusát a fordító. Mikor magunk componálunk akár prózát, akár verset, bátrabban neki megyünk: ámde aztán többnyire meg is látszik rajta az otthoniasság, gyakran a sértő pongyolaság is. Fel lehet tennünk, így érzenek s így cselekszenek vala a XV. XVI. és XVII. századbéli magyar írók is.

De itt üti fel magát a nagy vád. Épen azért, mivel az eredeti idegen irat a fordítót nyügözi, ez magyartalanságok által segít magán mindenkor, minélfogva nem válhatik előképünkké. Így szól a vád. Azonban mielőtt hallgatnánk beszédére, mondja meg nekünk a vád, lehet-e mindenben egyiránt utánozni az idegent? Lehet-e például a magyar névszókat a latinok vagy görögök után ragozni, viszonyítani? Ugy-e nem. Ebben és hasonlóban tehát a fordítók akarva sem utánozhatják a latint, görögöt, hébert. — De utánozhaták a módok kifejezésében, s onnan van a számtalan conjunctivus a fordításokban, mely az eredeti iratokban gyérebbe kerül elő. S azt látjuk, tudjuk, nem is követjük ma, mikor némi gonddal írunk. — Utánozhaták-e a régi magyar írók a tempusokra nézve a latint, görögöt, hébert? Vigyázzunk erre jól!

Pesti Gábor a vulgatából, Erdösi János a héberből és görög-ből, Heltaiék is a héberből és görög-ből fordítanak bibliai könyveket, három nyelvből, melyek a tempusokra nézve nagyon különböznek egymástól: mégis magyar fordításaik az idő-alakok használatában annyira egyeznek egymással, hogy bizony görög a göröggel, latin a latinnal nem egyez meg inkább. Legyen itt egy két példa, először *Heltaiék Ótestamentomából*, tessez: Mózes IV. könyvének 15. részéből:

„Ha kedig valamely lélek tudatlanságból *vétközendik*, egy esztendőös kecskét hozzon bünéért valóáldozatra. . . .

„Ha kedig valamely lélek kevélységből *vétközendik*, akár lakos akár jövevény legyen, az megkáromlotta az urat. És kiszaggattatik az a lélek a ő népe közül; *megutálta az úrnak igéjét és az ő parancsolatját hátra hagyta*. . . .

„Mikor kedig az Izrael fiai a pusztába volnának, egy embert *találnak*, ki szombaton fát *szed vala*. És a kik *találták volt*. . . . Mozeshez és Áronhoz *hozák*, és mind a gyülekezőhöz. És őrizet alá *adák* ötöt, mert nem vala nyilván megjelöntvén, mit kellene véle művelni. *Monda* ez okáért az úr Mozesnek: Az ember halálnak halálával haljon, kövezzé meg ötöt mind az egész gyülekezőt a tábor-kivül. És *megkövezzék* ötöt és *meghala*, miképen az Úr Mozesnek *parancsolta vala*.“

A 16. részből:

„Kore kedig Dathannal és Ábirammal . . . és Ónnal . . . Mózes ellen *támadának*, egynéhány egyéb férfakkal . . . És *összegyülének* Mózes és Áron ellen, és *mondának* ő nekik: Sokat tulajdonítottok magatoknak stb.

„Hallván ezt Mózes, orczájára *borúla* és *monda* Korének és minden gyülekezőtinek: Holnap megjelenti az Úr, kik legyenek övéi, és kit *választott* magának, hogy ő neki áldozzék stb. . . .

„És *monda* Mózes Korének: Maga halljátok meg tü Levi fiai: kicsinynek vélitek-e, hogy titeket az Izraelnek istene *kiválasztott* az Izraelnek gyülekezőtiből, és magának *választott* titeket? . . . Mondom, magának *választott* tégödet és minden te atyádfiait teveled egyetembe . . . . .

„*Elküldé* Mózes és *hivatá* Dathant és Ábiront Eliab fijait: ezek kedig ezt *mondák*: Mi nem megyünk; kicsinynek véled-e azt, hogy münköt *kihoztál* a földről, mely téjjel és mézzel foly, hogy megölj itt e pusztába? . . . Bezzeg, szépen *hoztál* be münket a földre, mely téjjel és mézzel foly, és szántóföldet és szőlőt *adtál* örökségül!“

S akár merre néz az olvasó, elejétől fogva végig, mind így foly. — Legyen másodszor, egybevetés kedviért, négyféle fordításból mutatvány, úgymint a *Müncheni codezsból*, *Pesti Gábor*, *Sylvester János*, és *Heltoieki* fordításai szerint Máté evangéliumának XXVIII. és XXVI. fejezetéből.

Müncheni Codex :

XXVIII. R.

1. Az ünnep estin kedig, ki fénylik az ünnepnek elő napján, *jöve* Magdalmái Mária s a más Mária látniok a koporsót.

2. És im *lön* nagy földindulás; Úrnak angyala *száll* le mennyből, s vépvén elhengerejti a követ, s *ül vala*¹⁾ felül rajta.

3. *Vala* kedig ő személye miként villámat s ő ruhája fejr miként hó.

4. Ő félelmétől kedig *megijedtek*²⁾ az őrizők s *löttenek*²⁾ miként holtak.

5. Felelvén kedig az angyal *monda* a néemberieknek: Tü ne akarjatok félnetek, mert tudom, hogy Jézust keresitek, ki *megfeszítettet*.

6. Nincs itt, mert *felkölt*, miként *mondotta*³⁾. Jövetek és lássátok a helyt, hol *helyheztet* *vala* Úr.

7. És menjetek hamar, s mondjátok ő tanítványinak, mert *felkölt*, s im elől kel tütöket Galileában; ott ötet meglátjátok, miként *mondotta* tü nektek.

Pesti Gábor, 1536.

XXVIII. R.

Az innepnek kedig estvéjén, mely virrad meg első szombatra, *jöve* Maria Magdalena, és az más Mária, hogy meglátnák a koporsót.

És ime *lön* nagy földindulás; Úrnak kedig angyala *leszáll* az mennyországból és járúlván oda, elemelé a követ az ajtóról, és rajta *ül vala*.

Kinek az ő tekinteti *vala* mint egy villámás, és az ő ruhája fejr mint az hó.

Ő töle *megfélemlének* az őrizők, és *lönnek* miképen megholtak.

Felele kedig az angyal és monda az asszonyállatoknak: Ne féljetez ti, mert tudom hogy a Jézust keresitek, ki *megfeszítettet*.

Nincsen itt, mert miképen *megmondta feltámadott*. Jövetek el azért és lássátok a helyet, a hol *úr helyheztetett volt*.

És hamar elmenvén mondjátok meg az ő tanítványinak, hogy *feltámadott* halottaiból, s ime előze tikteket Galileába, ott látjátok meg ötet. Im *megmondtam* nektek.

¹⁾ A három első fordítástól különbözik a negyedik, mely *redüle-t* ír. Ez tehát ezen cselekvést olyan időpercznek veszi, milyen a *leszáll, lön, eljöve*; a három első megkülönbözteti azt az előbbiektől, s a múltban végzetlen jelennek veszi. Vesd össze a 11.). — ²⁾ Itt az első különbözik a többi háromtól, melyek jól fejezik ki az időt. V. ö. 9.) alatt. — ³⁾ A *mondotta* annyit tesz itt,

Sylvester János, 1541.

XXVIII. R.

Az szombat estve kediglen, mely estve az ünnepek egyik napjára virad, *elmene* az Mária Magdalena, és az második Mária, hogy meglátnák az koporsót.

És ime nagy földindulás *lün*; mert az úr Istennek angyala mennyországból *leszálla* és az koporsóhoz menvén az ajtórul az követ lefordítá, és rajta *ül vala*.

Az ü tekinteti kediglen olyan *vala* mintegy villámás, és az ő ruhája oly fejr vala mint egy hó.

Az őrizők kediglen az angyalul való filtekben *megrettenének*, és olyanok *lünnek* mint az holtak.

Felevén kediglen az angyal *monda* az asszonyiállatoknak : Ne filjetez tü, mert tudom en, hogy az *megfeszült Jézust* keresitek.

Nincsen itt, mert *feltámadott*, miképen *megmondá*^{*)}. Jöve-tek el, lássátok meg az helyt, hol ott *helyezették volt* az úr istent.

És hamar elmenvén mondjátok meg az ü tanítványinak, hogy halottaibul *feltámadott*, és ime előttetek megyen Galileába, ott ütet meglátjátok. Ime *megmondám* tünéktek.

Kolosvári biblia, 1562.

XXVIII. R.

Szombatnak kedig estin, melyen elkezdetik az első szombat, *eljöve* Mária Magdalena, és a másik Mária, hogy meglátnák a koporsót.

És ime nagy földindulás *lön*; mert Úrnak angyala *leszálla* mennyből, és hozzá járulván lefordítá a követ az ajtórul, és *reáüle*.

Vala kedig az ő tekinteti olyan mint a villámás, és az ő öltözeti fejr mint a hó.

Annak kedig *félelmének* miatta az őrizők *megrettenének* és *elhalának*.

De az angyal felevén *monda* az asszonyiállatoknak : Ne féljetez, mert tudom, hogy a *megfeszült Jézust* keresitek.

Nincsen itt, mert *feltámadott*, miképpen *megmondotta*. Jöve-tek el, lássátok meg a helyt, a hová az urat *helyezették volt*.

És hamar elmenvén mondjátok meg az ő tanítványinak, hogy *feltámadott* halottaiból, és ime előttetek megyen Galileába, ott meglátjátok ötet. Ime *megmondottam* tünéktek.

mint *mondva van*, s azért *tudva van*. — *) Innen, ha *megmondotta-t* nem akart írni Sylvester, *mondotta volt* helyesebb volna, mint *megmondá*: de ő a 7-dik versben is ezen alakot használja, hol a többiek a *láttam* alakot. Hasonlít a 2. és 9. alatti esetekhez.

8. És Magdalnai Mária, s a más Mária *kimenének* hamar a koporsóból félelemmel és nagy örömmel futván meghírdetniek ő tanítványinak.

9. És ím Jézus azoknak eleikbe kele mondván : Udözök legyetek. Azok kedig *vépének* ő hozzá s *fogák* ő lábait s *imádák* őtet.

10. Tahát *monda* azoknak Jézus : Ne akarjatok félnetek, de menjetek hirdessétek az én atyámfiainak, hogy menjenek Galileába, mert ott engemet meglátnak.

11. Kik mikor elmentek volna, ím némelyek *jövének* az városba, és *meghírdeték* a papi fejedelmeknek ménd, melyek *löttek* *vala*.

12. És egybegyölekezvén a vénekkal tanácshoz fogván, sok pénzt *adánaka* vitézeknek,mondván :

13. Mondjátok, mert *eljöttek* ő tanítványai ez éjjel és mű aluvánk *elurozták* őtet.

14. És ha ez meghallattatik a fejedelemtől, mű könyörgönk neki és megmentönk titeket.

És amazok hamar elmenvén az koporsótól nagy félelemmel és nagy örömmel *futnak* *vala* ⁵⁾, hogy meghírdetnék az tanítványoknak.

És mikoron mennének az úton, íme Jézus elejikke *járula* mondván : Idvezlettek legyetek. Amazok kedig *járulának* és lábaihoz *nyulának*, imádván őtet.

És *monda* nekik Jézus : Ne féljetekek, menjetekek el, mondjátok meg az én atyámfiainak, hogy menjenek Galileába, és ott engem meglátnak.

Melyek mikor elmentenek volna, íme nékik az örízök kezüül, *jövének* a városba, és *mondák* az papi fejedelmeknek mind az dolgot, mimódon *törtint* *volna*.

Egybegyülének ⁶⁾ a fő népekkel és tanácsot tartván, nagy pénzt *adának* az vitézeknek, mondván nekik :

Azt mondjátok, hogy az ő tanítványi éjjel *eljöttek* és *el-lopták* őtet, mikoron tí alonnátok.

Ha kedig ezt meghallja Pilatus mí elhitetjük vele, és titeket megmentönk.

⁵⁾ Nem eltérés van itt az időalakra nézve, hanem más szófüzet, mint az első fordításban. — ⁶⁾ Csak a szófüzet különbözik ; az első és harmadik fordításban, meg a második és negyedik fordításban hasonló a szófüzet. —

És hamarsággal az koporsótól eltérvin filelemmel és nagy örömmel *sietnek vala* ³⁾, hogy hírré tehetnék az ü tanítványinak.

Mikoron kediglen elmentenek volna, íme az Jézus eleikbe *mene*, és *monda* : Bikesig tünéktek. Azok kediglen ü hozzá járulának és az ü lábaihoz *esinek* és *imáddák* ütet.

Legottan *monda* az Jezus ünekiék : Ne filjetek, menjetek el, és hirdessitek meg az én atyámfiainak, hogy Galileába menjenek, és ott engemet meglátnak.

Mikoron kediglen azok elmentenek volna, íme az őrizők közzől nikik az városba *meninek* és mindeneket *megbeszillinek* az papoknak fejedelminek, az melyek *történtenek vala*.

És mikoron egybegyültének volna az vénekkel és tanácsot *tartottanak volnu*, sok pinzt *adának* az őriző vitézeknek ezt mondván :

Mondjátok azt, hogy az ü tanítványi *jüttenek volt* ⁷⁾ el itszaka, és azok *orozták* el mikoron tü elaludtatok volna.

És ha ez dolgot az fejedelem *meghallandja* ⁸⁾, mi reábirjuk ütet, hogy eztelhiszi, és azt tiszszük, hogy semmi filelmetek nem liszen ebből.

És hamarsággal elmenvén a koporsótól félelemmel és nagy örömmel *futnak vala* ⁵⁾, hogy hírré tennék az ő tanítványinak.

Midőn kedig mennének, íme Jézus eleikbe *méne* és *monda* : Békeség tünéktek. Azok kedig hozzá járulván *meგრაგადák* lábait és *imáddák* ötet.

Akkoron *monda* nekik Jézus : Ne féljetekek, menjetekek el, teyétekek hírré az én atyámfiainak, hogy Galileában menjenekek, és ott meglátnak engem.

Mikor kedig elmennének, íme némelyek az őrizők közzül a városba *jövének* és hírré *tüvék* a papi fejedelmeknek mind azokat, a melyek *lötték vala*.

És összegyülvén a vénekkel tanácsot *tartának* ⁶⁾ és bő pénzt *adának* az hadakozó legényeknek, mondván :

Mondjátok, hogy az ő tanítványi éjjel *eljöttek* és *ellopták* ötet, mikoron mi alonnánk ;

És hogy ha ez a fejedelemnek tudtára *leszen*, mi elhitjük ő vele, és megmentünk tüteteket.

⁷⁾ Szükségtelen a volt. — ⁸⁾ Igen helyesen van itt a *látand* alak, mely a többiekben *lát* által van helyettesítve.

15. És azok a pénzt vevén úgy *tőnek* miként *tanejtattak* *vala*, s *meghírhévék* e beszéd a zsidóknál ménd maiglan.

16. A tizenegy tanejtványok kedig *elmenének* Galileába a hegyre, hol *szerette* *vala* azoknak Jézus;

17. És látván *imádák* ötet; némelyek kedig *kétkedének*.

18. És ő hozzájok vépvén Jézus *beszéle* nekik mondván: Énnem *adatott* ménden hatalom mennyen és földön.

19. Menjetez azért és tanohatok ménden nemzeteket . . . tanejtván őket tartaniok mendeneket, valamelyeket *parancsoltam* tőnektek.

Amazok a pénzt elvevék, és akképen *tőnek* mint *megtanítottak* *vala*. És *kíhírhévék* az beszéd zsidóság között mind ez napiglan.

Az tizenegy tanítvány kedig *menének* Galileába az hegyre, hová Jézus nekik *hagyta* *vala*.

És mikoron ötet látták volna, *imádák* ötet; nékik kedig *kétkedének*.

És *járula* Jézus *szóla* nekik mondván: *Adott* ennekem minden hatalom mennyen és földön.

Azért menjetez el, tanítatok minden népeket . . . megtanítván őket tartani mind azokat, kiket *parancsoltam* nektek.

XXVI. R.

3. Tahát *egybegyülekeztek* ⁹⁾ a papok fejedelmi . . . a papok fejedelme pitvarában, ki *mondatik* ¹⁰⁾ Kaifasnak,

4. És tanácsot *tartának*, miként Jézust megfoghatnák és megölhetnék;

5. *Mondanak* *vala* kedig: Ne ez innep napon, ne talántál háboru lenne a népben.

XXVI. R.

Akkoron *egybegyülekezének* a papi fejedelmek . . . a papi palotájában, ki *mondatik* *vala* Kaifasnak.

És tanácsot *tartának*, mimódon Jézust álnaksággal megfoghatnák és megölhetnék.

És *mondanak* *vala*: Ne ez innepen, mert ne talám valami indúlat leszeri az nép között.

⁹⁾ A több három fordítás a *látá* alakot használja Lásd a 2) alatt. — ¹⁰⁾ Helyes példája annak, hogy a *lát* alak *lát* *vala* alak helyett is állhat. — ¹¹⁾ A

Azok kediglen, mikoron a pínzt elvüttik volna, akkipen *tünek*, mikíppen üköt reá *tanították vala*. És ez beszéd *hírhevék* ki az zsidók között mind ez mai napiglan.

Az tizenegy tanítvány kediglen Galileába *méne* az hegyre, holott az Jézus helyt *hagyott vala* ünekiék.

És mikoron látták volna ütet, *imádák* ütet. Nikik kediglen *kétkedének* ü benne.

És ü hozzájok járulván az Jézus *szóla* ünekiék, ezt mondván: Minden hatalom énnékem *adatott* az mennyben és az földön.

Annak okáirt menjetek el, minden népeket tanítsatok . . . . tanítván üket, hogy megtartsanak mindeneket, az melyeket én *tünektek parancsoltam*.

XXVI. R.

Akkoron *egybegyülekezének* az papoknak fejedelmi, . . . az papoknak fejedelminek házában, ki Kaifásnak *mondatik vala*.

És tanácsot *tartának*, hogy az Jézust álnaksággal megfognák és megölnék;

És ezt *mondják vala*: Ne az üdnepen, hogy az népben indulás ne legyen.

Azok kedig a pénzt elvönén, úgy *cselekedének* a mint öket *tanították vala*. És *kihírhedék* ez a beszéd a zsidók között mind ez mai napiglan.

De a tizenkét tanítványok *elmenének* Galileába a hegyre, a melyet Jézus ö nékiék *rendelt vala*;

És midön látták volna, *imádák* ütet: némelyek kedig *kétkedének*.

Jézus kedig hozzájok menvén, *szóla* nekik és monda: Énnékem *adatott* minden hatalom mennyben és földön.

Menjetek el annak okáért, tanítsatok minden népeket . . . . tanítsatok öket megtartani mindeneket, a melyeket *megparancsoltam* tünektek.

XXVI. R.

Akkoron *összegyülének* a papi fejedelmek . . . a papi fejedelmnek palotájában, kinek Kaifas *vala neve*.

És tanácsot *tartának*, hogy Jézust álnaksággal megfognák, és megölnék.

Mondának ¹¹⁾ kedig: Ne az innep napon, hogy támadás ne legyen a nép között.

vulgatában *dicebant*; a görög szövegben is *ἐλεγον*, t. i. a tanakodást, nem egyszerű alítást akarván kifejezni. Így fordítá a három első; de a kolosvá-

14. Tahát a tizenkettő közül egy, ki skariati Judásnak *mondatik vala, elmene* a papok fejedelmihez,

15. És *monda* : Mit akartok ennekem adnotok, s én ötet nektek adom. És azok *szerzének* neki harmincz ezüst pénzt.

16. S ennek utána *keresi vala* azokat, miként őket (sic!) nekik adhatná.

31. Tahát *monda* Jézus azoknak : Ménd tü meggonoszodtok ez éjjel én bennem . . . .

32. De miután *felkelendek*, előlkellek titeket Galileába.

Akkoron *elmene* egy az tizenkettő közzül, ki *mondatik* ¹²⁾ Judás Iskariotesnek, az papi fejedelmekhez,

És *monda* nekik : Mit adtok énnekem és én ötet nektek áru- lom. De amazok *igérének* neki harmincz ezüst pénzt.

És ez időtül fogva *kezde* ¹³⁾ okot *keresni*, mimódon ötet el- árulhatná.

Akkoron *monda* nekik Jé- zus : Tü mindnyájan megbotrán- koztok én bennem ez éjjel . . . .

De mikoron *feltámadok* ¹⁴⁾ előlveszlek titeket Galileába.

---

riak nem tanakodást, hanem alítást értenek. V. ö. 1) alatt. — ¹²⁾ Megint *lát és lát vala*, mint 10) alatt. — ¹³⁾ Szép a *keresi vala* és *kezde keresni* közötti ha-

Ezen összehasonlítás eredménye következő : Mindenik fordításban mintegy 50 időalakot, összesen tehát mintegy 200 időalakot húztunk alá; s ennyi között van 3 eset, hol *látá látott* helyett áll; a több megjegyzett eset szófüzeti különbségből, vagy helyes és jogos idő-cserélésből, p. o. abból ered, hogy a *lát* alak *lít vala* és *látand* alakokat pótolja.

Honnan ezen egyezés olyan írók közt, kik személyesen nem ismerék egymást, írataikat is alig olvasák, s még különböző, az idő- alakokra nézve épen nem hasonlítható nyelvekből is fordítanak? Alkalmasint onnan, mert a nyelv szelleme, mely önleges tudatukban elevenebb vala még, mint most bármelyikünkben lehet, kényszerítve kényszeríté őket úgy és nem másképp élni a magyar időalakokkal. — Úgy hiszem, már ez is gondolkodóvá teheti a vádat, nem állít-e olyasmit, minek bizonyítására nincsenek adatai.

Lássuk most a kérdés derekát. Utánozhatták-e a magyar for- dítók a latin tempusokat — mert végre is csak ide megyen ki az

Legottan *elmene* az papoknak fejedelmihez az tizenkettőnek egyik, ki Judás Iskariótnak *neveztetik vala*,

És *monda* ünekiek: Mit akartok ennekem adni, és én tünektek kezetekbe adom azt. És azok *elvégezek*, hogy harmincz ezüst pinzt adnának üneki.

És az üdötül fogva alkalmazatosságot *keres vala*, hogy kézbe adhatná ötöt.

Legottan *monda* az Jézus ünekiek: Tü mindnyájan megtántorodtok én rajtam az éjjel . . .

Minekutána kediglen *feltámadandok*, tü előttetek megyek Galileába.

Akkoron *elmene* egy a tizenkettők közzül, ki Judás Iskariótnak *neveztetik vala* a pápi fejedelmekhez,

És *monda*: Mit akartok ennekem adni, és azt én tünektek kezetekbe adom. Ők pedig harmincz ezüst garassal *kinádlák* ötöt.

És az időtül fogván alkalmazatosságot *keres vala*, hogy ötöt elárulná.

Akkoron *monda* nekik Jézus: Tü mindnyájan megbotránkoztok én bennem az éjjel . . .

Minekutána pedig *feltámadandok*, előttetek megyek Galileába.

---

sonlóság. — ¹⁴) A *lát* alak a *látandok* helyett is állhat, mert a jövő értelmét is magában foglalja.

egész vád? Erre igenesen azt kell vallanunk, hogy a régi magyar fordítók a legdeákosabb akarattal sem utánozhatták volna a latin tempusokat, miután a magyar nyelvnek több időalakja van, mint a latinnak, s ők valamennyi alakot használnak. Azonban mitsem ér mondanunk, tehették-e vagy nem tehették: a tapasztalás mutatja, hogy valóban nem utánozták; s Fogarasi maga hozá fel itt, hogy a müncheni codex első két lapján négyféleképen van fordítva a latin perfectum, így: *szülé* = genuit, *akarja vala* = voluit, *született* = natum est, *magyaráztatik* = interpretatum est. Dehogy utánozzák a régi magyar írók a latin tempusokat; sőt ellenkezőkép cselekesznek, s mi most épen ebből tanuljuk meg a magyar idő-alakok magyaros értelmét.

A latin igének múltidőbeli alakjai: *amabam, amavi, amaveram*; a magyar igének múltidőbeli alakjai: *lát vala, látá, látott, látott vala és volt*. A legelső ember, ki latinból magyarra fordíta, bizonyosan érti vala a latint; de érti vala anyyira mennyire a magyart is. Föl-

tévé nála a latin nyelv tudását, kérdem, mi veheté arra, hogy a különböző latin alakokat különböző magyar alakokkal fejezze ki? Bizonyosan a magyar nyelvnek akkor élő szokása, mely szerint a magyar időalakok határozott jelentéssel bírnak vala. A latin *amabam* végzetlen múlt (imperfectum) és a múltban tartós állapot vagy ismételt cselekvés; a latin *amavi* is két jelentésre oszlik, végzett jelenre (perfectum) és történeti múlttra (praeteritum historicum, mi görögben az aoristus). A régi magyar fordítók a végzetlen múltat *lát vala* alakkal, a múltban tartós állapotot vagy cselekvést is rendesen azzal fejezik ki; de az *amavi* alakot, valamikor történeti múltat jelent, *látá*, mikor pedig végzett jelenidőt, vagy perfectumot jelent, *látott* alakkal fejezik ki. Az *amavi* alak kétféle jelentésének más-más magyar alakkal való kifejezése vajjon utánozás-e? Ha a magyar nyelv élő szokása nem kényszeríti a fordítót, hogy különböztesse meg a történeti múltat a végzett jelentől vagy a perfectumtól: mikép lehet csak képzelnünk is, hogy egy latin alakot kétképen fejezzen ki, még pedig vas következetességgel! — A latinban az indicatívi futurumon kívül van *amavero* alak, mely az *amavi* alakból származik: a magyar fordító nem gondolt annak származásával, hanem értelmével, s *látand* alakkal fejezte ki; csak az új kor él vele úgy, mint indicatívi futurummal, ámbár az összes élő nyelv soha sem használja így. Felkaptunk valamit a régi irodalomból, de úgy élünk vele, mint nem soha az, a kitől vettük. Hasonlókép felkaptuk a *lát vala*, *látá* időalakot is a régi irodalomból, de nem úgy élünk velek, mint az, kitől vettük. A *látand*, *lát vala*, *látá* alakok jelentését az élő nyelv nem ismerheti, mert magokat sem ismeri mindenütt: nem kell-e hát jelentésöket attól tanulnunk, ki ismerte vala, t. i. a régi kor élő nyelvétől, melyet a régi kor írói követnek?

Nem tudjuk, ki volt az evangéliomok fordítója, melyeket a müncheni codex őriz, s melyek leirási korát szerencsénkire kitéve találjuk imígyen: „E könyv megvégeztetett Németi Györgynek, Hensel Emre fiának keze miat, Moldovában, Tatros városában, Úr születetének, ezer négyszáz hatvan hatod esztendejében.“ De akárki volt is, neki finom tudata vala a magyar igeidők jelentéséről. Máté első fejezetének 15 első verseiben 37-szer fordul elő a *genuit* szó, mely múltidőbeli alak praeteritum historicum, s azt a fordító mindannyiszor *szülé* alakkal fejezé ki. A 16-ik vers így megyen: *Jacob autem genuit Joseph virum Mariae, de qua natus est Jesus, qui vo-*

catur Christus. Itt a *genit praeteritum historicum*, de *nitus est perfectum*, vagy végzett jelen, amazt a fordító helyesen a *szülé*-vel teszi ki, ezt is *születék*-kel, pedig *született*-el kellett volna fordítani. Azonban a kézirat másolata szerint *születet*-et is lehet olvasni, legalább a néhány sorral lejjebb álló 'nemzetek' szóban igen hasonló *t* betű látható. A következő verseket ide írjuk latinul, azután a régi és Károlyi fordításokban :

Vulgata.

18. Christi autem generatio sic erat : Cum esset desponsata mater ejus Maria Joseph, antequam convenirent, *invent*a est in utero habens de Spiritu sancto.

19. Joseph autem vir ejus, cum esset justus, et nollet eam traducere (*παράδειγματισταί*), *voluit* occulte dimittere eam.

20. Haec autem eo cogitante, ecce Angelus Domini *apparuit* in somnis ei, dicens : Joseph, fili David, noli timere accipere Mariam conjugem tuam, quod enim in ea *natum est*, de Spiritu sancto est.

21. Pariet autem filium stb.

22. Hoc autem totum *factum est*, ut

Müncheni codex.

Christusnak kedig születete így vala. Mikor ő anyja Mária volna menyezettett Josephnek, mi előtt egybe jönének, *leleték* ő méhében valván sz. lélektől.

Mert kedig Jóseph ő ferje igaz volna, s nem akarná őtet beadni, *akarja vala* őtet titkon elhagyni.

Ő kedig e gondolván, íme Úrnak angyala *jelenék* neki ál-mában mondván : Jóseph, Dávidnak fija, ne akarj félned Máriát te feleségedet hozzád vened, mert mely ő benne *született*, sz. lélektől vagy-on.

Szül kedig fiat, stb.

Mind ez kedig *lött*, hogy beteljesednék,

Károlyjinál.

A J. Krisztusnak születése pedig így volt. Mikor az ő anyja Mária eljegyez-tett volna Józsefnek, minekelőtte őtet hazavinné, *találtaték* viselősnak a sz. lélektől.

József pedig az ő férje, mivel hogy igaz ember vala és *nem akará* őtet gyalázatba keverni, *akará* őtet titkon elhagyni.

Mikor pedig ezeket magában elgondolta volna, íme az Úrnak angyala álomban *megjelenék* néki és monda : József Dávidnak fija, ne félj elvenned Máriát feleségül, mert a mi ő benne *fogantatott*, a sz. lélektől vagy-on.

Szül pedig fiat stb.

Mind ez pedig azért *lett*, hogy megtel-

adimpleretur, quod dictum est a Domino per prophetam dicentem :

23. Ecce virgo in utero habebit et pariet filium, et vocabunt nomen ejus Emmanuel, quod est interpretatum : nobiscum Deus.

24. Exsurgens autem Joseph a somno, fecit sicut praecepit ei Angelus Domini, et accepit conjugem suam.

25. Et non cognoscebat eam, donec peperit filium suum primogenitum, et vocavit nomen ejus Jesum.

mely *mondott* urtól próféta miatt, mondván :

Ime szűz val fiat ő méhében s szül, s hivatik ő neve Emmanuelnek, mely *magyaráztatik* : mi velünk isten.

József kedig felkelvén álmából, *tön* mikép *parancsola* neki úrnak angyala, s vevé ő feleségét;

S nem *esmeré* meg ötet, mignem *szülé* ő elő lött fiát, s *hivá* ő nevét Jézusnak.

jessednék, a mit az Úr *mondoti volt* a próféta által, ki így szól :

Íme egy szűz fogad az ő méhében és szül fiat, és nevezed annak nevét Emmánuelnek, melynek *magyarázata ezt teszi* : mi velünk isten.

Felserkenvén pedig József az álmából, úgy *cselekedék* a mint neki az Úrnak angyala *parancsolta vala*, és *elvevé* Máriát feleségül;

És nem *esmeré* ötet míg *szülé* amaz ő elsőszülött fiát, és *nevezé* annak nevét Jézusnak.

Ezen hét versben a latin perfectum hétszer áll praeteritum historicum értelmében, mely a régi és az újabb fordításban ötször *látá* alakkal van fordítva, úgymint : *inventá est* = leleték, találtaték; *apparuit* = jelenék, megjelenék; *fecit* = *tön*, *cselekedék*; *peperit* = *szülé*, *szülé*; *vocavit* = *hivá*, *nevezé*; kétszer eltérnek a fordítások, úgymint erre nézve : (19.) Joseph *voluit* occulte dimittere eam, mit az újabb fordítás is történeti múlttal fejez ki : József *akará* ötet elhagyni, de a régi fordítás, végzetlen múlttal él : József *akarja vala* ötet elhagyni; — azután erre nézve : (24.) *fecit* sicut *praecepit* ei Angelus, mit meg a régi fordítás követ, így : *tön* mikép *parancsola* neki úrnak angyala, az újabb fordítás pedig inígy ád : *cselekedék*, a mint neki az úrnak angyala *parancsolta vala*. Ennélfogva a magyar fordítások mindenike tulajdonképp hatszor fejezi ki történeti múlttal a latin praeteritum historicumot, s csak egyszer tér el mindenike attól.

S ezen eltérés olyan, hogy még nevei a magyar fordítások önállását és helyességét az időalakokra nézve. Joseph *voluit* occulte dimittere eam, ezt a régi fordítás így fejezi ki : *akarja vala*. A végzetlen múlt annyira helyén van itt, hogy csudálkoznunk kell a fordítónak éles nyelvtudatán. Tudniillik azon közben, hogy József az elhagyási akaratban vala, jelenék meg neki az Úrnak angyala. Az újabb fordító nem fogja fel ily élesen a gondolatot, azért követi a latin praeteritum historicumot, így : *akará* ötet titkon elhagyni. Ámde mind két magyar fordítás hű marad felfogásához, a régi az által, hogy így folytatja : *ö kedig ezt gondolván* (azaz elhagyási akaratban lévén), a mivel az előbbi végzetlen múltat ismétli; az újabb az által, hogy történeti múltat tevén oda, így folytatja : mikor ezeket magában *elgondolta volna*. — Lássuk a másik eltérést : Joseph fecit sicut praecepit ei Angelus ; ezt a régi fordítás így teszi magyarrá : József *tön*, mikép *parancsola* neki úrnak angyala ; az újabb meg imígy : *cselekedék*, a mint neki az úrnak angyala *parancsolta vala*. Itt a régmúlt nagyon helyén van, mit azonnal észreveszen az olvasó.

A latin perfectum, mint csak perfectum (végzett jelen) s nem mint történeti múlt, négyszer fordul elő : *natum est* = született, *fogantafott* ; *factum est* = lött, lett ; *dictum est* = mondatott, mondott volt (mely kis eltérést csak úgy kell helyeselnünk, mint a *parancsolta vala-t*), *interpretatum est*. De ezen utóbbi valóban jelenidőnek értelmével bír, mit már a görög eredeti is bizonyít, mely *μεθελρημενόμενον*. A régi fordítás nehezen ismeré a görög szöveget, de bizonyosan tudja vala a latin szónak értelmét, mert így fordítá : *mely magyaráztatik* ; az újabb fordítás is ezen értelmet fejezi ki mondván : *melynek magyarázata ezt teszi*. Tehát ezen eltérés is mind önállóságát, mind helyességét (az idő-alakokra nézve) bizonyítja a két fordításnak.

De még egy nagyon figyelemre méltó eltérés van itt. A latin szöveg mondja : *et non cognoscebat eam donec peperit*, követvén a görögöt : *και ουκ εγνωσκει αυτην, εως ου ετεκε*. A két magyar fordítás egyezőleg így fordítja ezt : *és nem esméré meg ötet*. Miért? Oda fent mondók, hogy a latin imperfectum kettőt jelent : végzetlen múltat, s a múltban tartós állapotot vagy ismételt cselekvést. Példa tegye világossá : Livius lib. XXVI. c. 1. Cn. Fulvius Centumalus, P. Sulpicius Galba consules, quum Idibus Martiis magistratum inissent, senatu in Capitolium vocato, de republica, de administratione belli, de

provinciis exercitibusque Patres *consuluerunt* (történeti múlt). Q. Fulvio, Ap. Claudio, prioris anni consulibus, *prorogatum imperium est* (tört. múlt), atque exercitus, quos *habebant* (végzetlen múlt) decreti. Ea tum cura maxime intentos *habebat* (végzetlen múlt) Romanos. Itt az imperfectum végzetlen múltat teszen, olyat t. i. mely a történeti múlt alatt folyamatban vala; Q. Fulvius és Ap. Claudius az előbbi esztendőbeli consuloknál *meghagyák* a sereget, mely akkor kezöknél *vala*. — De ha Tacitus isméretes helyét, Agricola életírása elejéből, vesszük: Sed apud priores ut agere memoratu digna proum magisque in aperto *erat*: ita celeberrimus quisque ingenio ad prodendam virtutis memoriam, sine gratia aut ambitione, bonae tantum conscientiae pretio *ducebatur*, — itt meg az imperfectum a múltban, mely már nincsen, tartós állapotot vagy ismételt cselekvést, tehát nem a történeti múlthoz képest végzetlen múltat jelent. Ilyen imperfectum a vulgatabeli *cognoscebat*, melyet a két magyar fordítás egyezőleg történeti múlttal fordít; hogy ez különbözik a 19. versbeli *akarja vala*-tól, legott világos. A *cognoscebat* az írora nézve teljesen elmúlt, azért helyesen teszik ki történeti múlttal a magyar fordítások; ellenben az *akarja vala* az ott lévő múltra nézve folyamatban álló cselekvés, azért lehet, sőt véleményem szerint, kell ott a végzetlen múlt. — De hogy még jobban megismerkedjünk az imperfectummal mint végzetlen múlttal, tegyünk ide még néhány példát.

Vulgata.

Audiens autem Herodes rex *turbatus est* et omnis Jerosolyma cum illo.

Et congregans omnes principes Sacerdotum et scribas populi, *sciscitabatur* ab eis, ubi Christus nasceretur.

Müncheni codex.

Hallván kedig Herodes király *megszomoróttaték*, s mind Jérusalem ő vele.

S egybegyűjtván a papoknak minden fejedelmeket, s a népeknek írástudóit, *tudakozik valatőlök*, hol Christus születnék.

Károlyi fordítás.

Ezeket pedig mikor hallotta volna Herodes igen *megháborodék* stb.

És egybegyűjtván minden papi fejedelmeket és a község között való írástudókat, *tudakozik valatőlök* stb.

In diebus autem *illis venit* Joannes praec-

A napokban *jöve* János baptista, pré-

Akkor az időben *eljöve* keresztelő Já-

dicans in deserto Judaeae,

et dicens : Poenitentiam agite, *appropinquavit enim regnum coelorum.*

Hic est enim, qui *dictus est per Isaiam prophetam stb.*

Ipsae autem Joannes *habebat* vestimenta depilis camelorum, et zonam pelliceam circa lumbos suos : *esca autem ejus erat locustae et mel silvestre.*

Tunc *exibat* ad eum Jerosolyma stb.

Et baptizabantur ab eo in Jordane stb.

Videns autem multos Pharisaeorum et Sadducaeorum venientes ad baptismum suum, *dixit eis* : Progenies viperarum, quis *demonstravit* vobis fugere a ventura ira ?

dikálván Judeának kietlenében,

és mondván : Penitentiát tartsatok, mert *elközelelt* mennyeknek országa.

Mert ez az, kiről *iratott* Jézaiás proféta miatt stb.

Ez János pedig *val* *vala* ruhát tevéknek szőréből, s ködmen ruhát ő farcsoka környöl, ő étke kedig *vala* sáska és vad méz.

Tahát *kimegyen* *vala* ő hozzá ménd Jérusálem stb.

S *megkeresztelkednek* *vala* ő töle Jordánban stb.

Látván kedig a leváltaknak és a Szaduceusoknak sokit, jöveket ökereszttségére, *monda* nekik : Kecskigyóknak nemzeti, ki mutatott nektek elfutnotok istennek jövendő haragjától ?

nos, ki *predikál* *vala* Judeának pusztájában,

és ezt *mondja* *vala* : Térjete meg, mert *elközelített* a mennyeknek országa.

Mert ez amaz, kiről *szólott* Ésaiás proféta stb.

Jánosnak pedig ruhája *vala* teveszörböl, és az ő derekának öve borból (csinált) : elégsége pedig *vala* sáska és erdei méz.

Akkor *kimennek* *vala* ő hozzá stb.

S *megkeresztelkednek* *vala* ő töle a Jordán vizében stb.

Mikor pedig látta volna János . . . . .
. . . . . *monda* nekik : Mérges kigyóknak nemzetségi, kicsoda *intett* meg titeket stb.

Ezekben a lat. imperfectumok : *sciscitabatur* = tudakozik *vala*, *habebat* = val *vala*, *vala*, *erat* = *vala*, *exibat* = *kimegyen* *vala*, *kimennek* *vala*, *baptizabantur* *megkeresztelkednek* *vala*. Ezen öt latin imperfectum közzül a három első, mint történeti múltakra vonatkozó, tisztán végzetlen múltak ; az *exibat* és *baptizabantur* pedig a

múltban tartós állapotok, nem végzetlen múltak, mert az íróra vonatkoznak, nem Jánosra, kire nézve a maga eljövetele és az emberek eljövetele (hogy keresztelkedjenek) egyiránt és egymásután következő idő-mozzanatok. Az első három latin imperfectumot nem leheté máskép fordítani, mint van; de a két utóbbit, az oda fent értelmezett *cognoscebat* szerint, itt is történeti múlttal lehetett volna fordítani. A vizező Károlyi még a *praedicans* és *dicens* alakokat is, melyeket legalkalmasabban *predikálván*, *mondván* félékkel kellett volna fordítania, szükségtelenül végzetlen múltosan fejezé ki. S íme itt van megjelölve a végzetlen múlttal való visszaélés. A régi fordítóknak meglepő helyesen sikerült megkülönböztetni a latin perfectum két *látta* és *látott* jelentését, — mint ezen darabból is kitetszik — az imperfectum megkülönböztetésében nem voltak mindenkor szerencsések. Magyarúl csak a szorosán vett végzetlen múlt lehet *lát vala*; a múltban tartós állapot vagy cselekvés a dologhoz képest lehet *látta* (mi legtöbbször áll) vagy *látott*. Hogy Tinódi és Károlyi Gáspár, a legpongyolább író létőkre, amaz a *vala*-ra rimel, ez meg a *látván* alakot is helytelenül és rútil *lát vala*-ra bontja fel: azt nem a magyar nyelv, hanem ezen írók ügyetlenségének kell felelni, mit mi kerülni tartozunk. — A helyességet tanulni kell, a helytelenség fölismerése magától jő. Az új irodalom is, nem akarván megismerni és megtanulni a végzetlen múltat, a *valu* alakokkal másfelé, hol annak nincsen helye, rútitja el a nyelvet.

Ezen taglalás után forduljon vissza az olvasó a 28—35. lapokon közlött példákra, s elmélkedjek rajtuk. Én itt a befejezésre sietek.

Ha ki megvizsgálja a kijelelt régi kornak (1466—1700) irodalmát, következőkről fog meggyőződni:

1) A magyar régi fordítók és eredeti írók megegyeznek az időalakok használatában;

2) nem latinosan élnek azokkal, mert p. o. a *látta* és *látott* alakokra nézve, melyek együtt a latin perfectumnak felelnek meg, lehetetlen vala utánozniok a latin nyelvet;

3) de nem is találomra élnek azokkal, mi már az egyes írók mind önmagokkal mind egymással való egyezéséből szükségkép következik. A 28—35. ll. közlött mutatványból az illető egyezés nagyon szembe ötlük; a 37. 38. lapokon felhozott első mutatványban pedig a *lata* alak 44-szer fordul elő, mint praeteritum historicum: egyszer-ször tér el mindenik fordítás a vulgátától, de akkor is helyesen. A másik mutatványban 3-szor fordul elő ezen alak, mind-

annyiszor praeteritum historicum gyanánt. Tehát Máté első fejezetének huszonöt, második fejezetének (3—4.) két, s harmadik fejezetének 7, összesen 34 verseiben a *látá* alak 47-szer fordul elő, s mindannyiszor mint praeteritum historicum, — miben nem is lehet vala utánozni a latint. S akárhol is a kijegyzett százak alatt ilyen egyezést találunk a *látá* alakra nézve. Méltán mondhatjuk tehát, hogy ezt az alakot a régi írók *τέχνη* nem *τέχη* használták.

A *lát vala* alak mindannyiszor a latin imperfectumot fejezi ki ezen mutatványokban; miből hasonlókép azt kell kihoznunk, hogy ezen magyar alak igazán és valóban a *végzetlen múltat* teszi, mely a történeti múltra vonatkozik. De teszen-e *tartós állapotot* vagy *ismétlődő, gyakori cselekvést* is a múltban, arra nézve marad fen némi kétség. Jeles példából látjuk: hogy a magyar fordítók a *cognoscebat* alakot helyesen *esméré* alakkal fordíták, mert abban nem találnak vala végzetlen múltat. Ilyen eset többször fordul elő, például a 28. és 33. lapon az 1) és 11) jegyzetek alatt; de előfordulta annál inkább bizonyítja a régi írók nem-utánozását ott is, hol látszólag könnyű vala az utánozás. Másfelől azt is látjuk Károlyi fordításából, hogy ez szükségtelenül a *látván* alak helyett is *lát vala* alakot használ, mit kerülni lehet és kell.

A *látott* alak hatszor fordul elő az utóbbi két mutatványban, mindannyiszor perfectum, vagy *végzett jelen* értelmében. Hogy ebben mi nagy bizonyító erő van, tessék azt gondolni: A két utóbbi mutatványban (mert csak ezekről beszélünk itt) a latin perfectum ötvenháromszor fordul elő. Mit tesznek vele a magyar fordítók, egy magyar időalakkal fordítják-e az egy latin alakot? mit szükségkép tesznek, ha pusztá utánozók. Dehogy fordítják egy alakkal, hanem negyvenhétyszer *látá* alakkal, mikor t. i. a latin alak praeteritum historicumot jelent, hatszor *látott* alakkal, mikor ugyanazon latin alak perfectumot jelent.

A *látand* alaknak nincsen helye a felhozott utóbbi két mutatványban, de a kijelölt százak alatt kivétel nélkül mindenkor *föltételes jövendőt*, mihez a latin futurum conjunctivi hasonlítható, fejez ki, mint a 35. lapon, a 32. versben is látók, — soha de soha sem teszen futurum indicativit. Ellenben mit csinál vele az új iroi nyelv? Ellenkezik arra nézve az élő köznyelvvvel, mely azon alakot általában nem ismeri; de ellenkezik a régi irodalommal is, mely azt ismeri, s az akkor élt köznyelvből vette. A *látand* alakra nézve az új

írói nyelvnek, valahányszor azt futurum indicativi jelentésében alkalmazza, semmi gondolható és látható alapja nincsen. Ily alaptalanul tántorog a *lát vala, láta* és *látott* alakok alkalmazásában is. Ezekre nézve is, az élő köznyelv semmiféle igazítóul nem lehetvén az írói nyelvnek, csak a régi szavahihető magyar nyelv lehet mintánk. Ha igaz, hogy ez döntötte el az ikesség kérdését, s joggal dönthette el: úgy az fogja az idő-alakok jelentésének kérdését is eldönteni; legalább mindnyájunk előtt világos, hogy rajta kívül más nem is döntheti. S ha még sem dönthetné el? Akkor tudományosan fogom megmutatni, hogy e hiányból eredő hiba nem a magyar nyelvnek, hanem magunknak tulajdonítható.

HUNFALVY PÁL.
